

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Εργασιακή ανασφάλεια Ιστορικές διαδρομές και κοινωνικές διαστάσεις

1. Η εμφάνιση ενός διαχρονικού κινδύνου

Η σταδιακή έλευση του βιομηχανικού καπιταλισμού από το γύρισμα του 19ου αιώνα και μετά στον δυτικό κόσμο εξέβαλε σε μια επιβαλλόμενη αλλαγή προτεραιοτήτων σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο. Αυτές οι προτεραιότητες αφορούσαν τον τρόπο με τον οποίο τα κοινωνικά υποκείμενα επιχειρούσαν να κερδίσουν τη ζωή τους και να επιβιώσουν. Έτσι, σε γενικές και μόνο γραμμές, υπό τη σκιά της υπεραπλούστευσης, από μια συνθήκη στην οποία πρωτεύουσα σημασία είχε η αυτοσυντήρηση για τη διασφάλιση των προς το ζην και όχι η έμμισθη απασχόληση, η κατάσταση αντεστράφη. Στο εξής, η εργασία άρχισε αργά, αλλά σταθερά, να ταυτίζεται και για τους πολλούς με την έμμισθη απασχόληση, τις εξαρτημένες εργασιακές σχέσεις και την πλήρη εκμετάλλευση της δυνατότητάς τους να πωλούν την εργατική τους δύναμη ως «αυτόνομες» υπάρξεις, ενώ την ίδια στιγμή η στενωπός της εργασιακής αποστέρησης δημιουργούσε, και σαφώς εξακολουθεί να δημιουργεί, προϋποθέσεις αποκλεισμού τόσο από τον κοινωνικό ιστό όσο και από μια, ίσως τη σημαντικότερη, πηγή άντλησης εισοδήματος και κοινωνικής αναπαραγωγής. Επί της ουσίας, η εμφάνιση της ανεργίας, όπως τη γνωρίζουμε και τη βιώνουμε σήμερα, συνδέεται άρρηκτα με την εμφάνιση της οικονομίας της αγο-

ράς (Κ. Πολάνυι, 2001), στο πλαίσιο της οποίας αγοράζεται και πωλείται το εμπόρευμα, δηλαδή η εργασία.

Ο ρυθμός και ο κοινωνικός αντίκτυπος της αντιστροφής αυτής έθεσαν ιστορικά και σταδιακά το περίγραμμα και τους όρους ώστε να θεαθεί η ανεργία ως κοινωνικό πρόβλημα. Ο ίδιος ο όρος «ανεργία» χρησιμοποιούνταν ευρέως από τα τέλη του 19ου αιώνα, ενώ μόλις το 1920 στη Μ. Βρετανία και το 1940 στις ΗΠΑ η κατάσταση θεωρούνταν τόσο σημαντική και σοβαρή ώστε το μέγεθός της αποτυπωνόταν τακτικά στις σχετικές κρατικές στατιστικές κατηγορίες και αναλύσεις. Σύμφωνα με τον D.N. Ashton, η συνθήκη αυτή οφειλόταν στην ελλιπή διείσδυση της οικονομίας της αγοράς σε όλα τα πεδία της οικονομικής δραστηριότητας (D.N. Ashton, 1986, σ. 28). Επιπλέον, οι κυρίαρχες ερμηνείες και αναγνώσεις του ζητήματος, οι οποίες προέρχονταν από την αριστοκρατική ελίτ και τη μεσαία τάξη, συνέδεαν, έως και την κρίση του 1930, τους εκτός εργασίας με τη φτώχεια και την σκηνηρία, εξαιτίας της επαγγελματικής πολυδραστηριότητας και της μη σταθερής απασχόλησής τους, δεδομένα που με τη σειρά τους οργάνωναν και το πρότυπο της μισθωτής απασχόλησης της εποχής. Κατά την πορεία του 19ου αιώνα, τα κοινωνικά υποκείμενα δεν μπορούν να χαρακτηριστούν αποκλειστικά «μισθωτοί εργαζόμενοι», αλλά, μάλλον, όπως θα το έθετε ο Κ. Τσουκαλάς, «πολυσθενείς εργαζόμενοι» (Κ. Τσουκαλάς, 1987). Τούτο οφειλόταν στο γεγονός ότι την περίοδο αυτή οι υπό εκμηχάνιση περιοχές της Ευρώπης δεν ήταν ακόμα πυκνοδομημένες αστικές περιοχές, αλλά συγχωνευμένες επικράτειες διακριτών χωριών και μικρών πόλεων που εξελίσσονταν σταδιακά σε μικρές και μεγαλύτερες πόλεις, αντίστοιχα. Αυτή ακριβώς η χωρική διαμόρφωση επέτρεπε στους εργάτες των υπό εκμηχάνιση περιοχών να απασχολούνται και σε αγροτικές δραστηριότητες στο πλαίσιο του νοικοκυριού. Μολονότι η κατάσταση αυτή έφθινε με το πέρασμα του χρόνου, όπως το θέτει ο E.J. Hobsbawm επιχειρώντας να δώσει τη σχετική εικόνα, οι μεν Βέλγοι ανθρακωρύχοι είχαν τη δυνατότητα να φροντίζουν τα πατατοχώραφά τους, οι δε

άνεργοι των αστικών κέντρων της βόρειας Αγγλίας κατάφερναν να βρίσκουν δουλειά τα καλοκαίρια σε γειτονικά αγροκτήματα (E.J. Hobsbawm, 2003, σ. 317). Ωστόσο, είναι παραπάνω από βέβαιο ότι αυτή η πολυσθένεια δεν οφειλόταν αποκλειστικά σε λόγους χωρικούς, αλλά και σε λόγους που αφορούσαν την πολιτισμική αντίληψη περί εργασίας καθώς και τον τρόπο οργάνωσής της.

Σύμφωνα με τον Ε.Π. Τόμσον, πριν εμφανιστούν οι μεγάλες παραγωγικές μονάδες η εργασία χαρακτηριζόταν από ακανόνιστα ωράρια, ανάλογα με τη συνολική δουλειά της εβδομάδας ή του δεκαπενθημέρου, καθώς και από πολλές διπλές απασχολήσεις, ενώ σχεδόν όλοι οι επαγγελματίες γιόρταζαν την Αγία Δευτέρα ως ημέρα αργίας, ενώ αυτή σε αρκετές περιπτώσεις «προεκτεινόταν» και στην Αγία Τρίτη (Ε.Π. Τόμσον, 1994, σ. 27-30). Παράλληλα, εάν, σύμφωνα με τον Z. Bauman, η επινοητική προσαρμογή ήταν, και είναι, η τέχνη των αδυνάτων (Z. Bauman, 1999), τότε η εργασιακή πολυδραστηριότητα της εποχής μπορεί να ερμηνευθεί ως η αντενέργεια των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων στη γενικευμένη οικονομική ανασφάλεια που γεννούσε η μεταβατική περίοδος προς την ανάπτυξη της καπιταλιστικής βιομηχανικής κοινωνίας και της συνεπαγόμενης οικονομίας της αγοράς. Για τον E.J. Hobsbawm οι εργάτες της εποχής δεν απείχαν παρά ένα μονάχα μικρό βήμα από την κοινωνική κατηγορία των πενήτων, αντίθετα από όσους ανήκαν στη μεσαία τάξη, που είχαν περισσότερες πιθανότητες και δυνατότητες επιβίωσης στις νέες συνθήκες. Η κατάσταση αυτή δεν αφορούσε την εργατική τάξη ως σύνολο, αλλά περισσότερο τους ανειδίκευτους και όσους ζούσαν στο περιθώριο. Ωστόσο, σε γενικές γραμμές το επίπεδο ζωής της μεσαίας τάξης αποτελούσε περισσότερο ιδεατό όνειρο παρά πραγματικότητα για την πλειονότητα των φτωχών εργατών της εποχής (E.J. Hobsbawm, 2003, σ. 345). Τα κοινωνικά υποκείμενα απασχολούνταν σε διάφορες εργασιακές δραστηριότητες, δίχως σταθερό μεροκάματο, σε τέτοιο βαθμό ώστε να γίνεται λόγος περισσότερο για υποαπασχόληση παρά για ανεργία. Όσοι ήταν εκτός εργασίας χαρακτηρίζονταν κυρίως, όπως ανα-

φέρθηκε ήδη, «φτωχοί», αιτίες του προβλήματος των οποίων ήταν, αφενός, οι γενικότερες συνθήκες οικονομικής αστάθειας, που όμως θεωρούνταν παροδικές (ό.π., σ. 332), και αφετέρου, η εποχικότητα και η περιοδικότητα της φύσης των εκάστοτε εργασιακών δραστηριοτήτων. Η συνθήκη αυτή, εξάλλου, ήταν γνωστή και στην Ελλάδα, καθώς ήδη μέχρι και τα μέσα του 19ου αιώνα οι εργαζόμενοι μετανάστευαν και διέμεναν στα αστικά κέντρα τόσο όσο χρειαζόταν για να συγκεντρώσουν ένα κομπόδεμα ικανό να συμβάλει στην επιβίωση της οικογένειάς τους, που διέμενε στην ύπαιθρο. Μετά το πέρας της εργασίας στην πόλη επέστρεφαν στις αγροτικές δραστηριότητες του νοικοκυριού (Κ. Φουντανόπουλος, 1999).

Κατά συνέπεια, έως και τα τέλη περίπου του 19ου αιώνα, οι εκτός εργασίας λογίζονταν περισσότερο φτωχοί, παρά άνεργοι. Ειδικά για τη Μ. Βρετανία, το κυριότερο πρόβλημα αφορούσε τον τρόπο με τον οποίο θα ταξινομούνταν οι φτωχοί, εάν δηλαδή θα εντάσσονταν στην κατηγορία όσων άξιζαν ή όχι την φιλανθρωπική βοήθεια της εποχής και, ως εκ τούτου, θα πύκνωναν τις γραμμές εκείνων που θα κατέληγαν στα ιδρύματα ή στα στρατόπεδα εργασίας, ο ρόλος των οποίων κατέστη κομβικός ιδιαίτερα μετά την κατάργηση των Νόμων για τους Φτωχούς το 1834 (J.A. Garty, 1978, σ. 121· Α. Δεδουσόπουλος, 2004, σ. 55).

Εν γένει, οι κλασικοί οικονομολόγοι της περιόδου, δηλαδή μέχρι περίπου και το 1870, θεωρούσαν ότι η ανεργία ήταν μια προσωρινή κατάσταση, η οποία αποτελούσε ήσσονος σημασίας ζήτημα, παρά τις καταστροφικές συνέπειες για τα κοινωνικά υποκείμενα. Η αντίληψη αυτή εδραζόταν, αφενός, στη δομή της εργασιακής δραστηριότητας, που αφορούσε, όπως αναφέρθηκε, τη μη σταθερή και ευκαιριακή απασχόληση, και αφετέρου, στην ευρύτατα διαδεδομένη άποψη του κυρίαρχου λόγου, σύμφωνα με την οποία οι ίδιοι οι άνεργοι ήταν υπεύθυνοι για την εργασιακή αποστέρησή τους, καθώς θεωρούνταν ότι αποτύγχαναν να ενταχθούν στον κόσμο της εργασίας εξαιτίας της έλλειψης από την πλευρά τους της δέουσας εργασιακής ηθικής. Εξάλλου, η μεσαία τάξη

υποστήριζε ότι οι εργάτες έπρεπε να είναι φτωχοί επειδή η οικονομική κατωτερότητα ήταν σημάδι ταξικής κατωτερότητας (E.J. Hobsbawm, 2003, σ. 328). Ως εκ τούτου, ο μηχανισμός αυτής της λογικής τούς κατέτασσε στη φτώχεια και στην ανεργία με βάση τη δική τους και μόνο επιλογή. Το σκεπτικό αυτό βασιζόταν, εν πολλοίς, στην κουλτούρα που δημιουργούσε η διαρκώς αναδυόμενη βιομηχανική κοινωνία. Σύμφωνα με το βασικό συστατικό της συγκεκριμένης κουλτούρας, σε έναν κόσμο που αξιολογεί θετικά τη σκληρή εργασία, η οποία συμβάλλει, με τη σειρά της, στην άνοδο της κοινωνικής κλίμακας, η οκνηρία καθώς και οι παλαιές εργασιακές συνήθειες όχι μονάχα δεν έχουν καμία θέση, αλλά αποτελούν και τροχοπέδη στην κοινωνική πρόοδο και ευημερία (D.N. Ashton, 1986, σ. 29).

Παράλληλα, ο Ε.Π. Τόμσον έχει καταδείξει στο εξαιρετικά σημαντικό έργο του ότι τα κοινωνικά υποκείμενα μέχρι και την αυγή του 19ου αιώνα, και κυρίως αυτά που ανήκαν στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, δεν διακατέχονταν από μια ηθική οκνηρίας αλλά από μια διαφορετική εργασιακή κουλτούρα, η οποία επιχειρήθηκε να κατασταλεί και να κανοναρχηθεί για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων των νεοεμφανιζόμενων επιχειρηματιών και βιομηχάνων μέσω της επιβολής μιας διαφορετικής αντίληψης περί χρόνου. Για τον Ε.Π. Τόμσον, ο καταμερισμός της εργασίας, η επίβλεψη, τα πρόστιμα, τα κουδουνίσματα και τα ρολόγια, τα υλικά κίνητρα, ο εκκλησιαστικός άμβωνας και το σχολείο, καθώς επίσης η κατάργηση των παζαριών και των παιχνιδιών, επέβαλαν μια νέα πειθαρχία ως προς την έννοια του χρόνου, η οποία προπαγανδιζόταν σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα εν είδει νουθεσίας (Ε.Π. Τόμσον, 1994, σ. 56). Για αυτόν το λόγο άλλωστε μειώθηκαν οι δημόσιες αργίες και άρχισαν εντατικές προσπάθειες περιορισμού των παροχών προς τους φτωχούς, όπως συνέβη με τους Νόμους για τους Φτωχούς το 1834 στη Μ. Βρετανία (D.N. Ashton, 1986, σ. 29). Σε αυτήν τη συνάφεια, όπως το θέτει ο Α. Δεδουσόπουλος, το βασικό μέλημα του κυρίαρχου λόγου της εποχής δεν ήταν η κατα-

στολή της ανεργίας αλλά των ανέργων, με σκοπό να υπάρχει πάντοτε ένα εργατικό δυναμικό, αφενός, διαθέσιμο προς εργασία και πειθάρχηση και, αφετέρου, ικανό να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της βιομηχανικής παραγωγικής δραστηριότητας. Στο πλαίσιο αυτό, η κουλτούρα της προβιομηχανικής κοινωνίας δεν είχε καμία θέση, ενώ η επαιτεία και η αλητεία θεωρούνταν εγκλήματα (Α. Δεδουσόπουλος 2004, σ. 143).

Οι απόψεις αυτές αμφισβητήθηκαν έντονα και κριτικά από τον Κ. Μαρξ στο έργο του *Το κεφάλαιο* (1867), στο οποίο υποστήριξε ότι η επέκταση της παραγωγής προαπαιτεί αυξημένη ζήτηση σε εργατικό δυναμικό. Η συγκεκριμένη συνθήκη οδηγεί σταδιακά στην αλλαγή της σχέσης του σταθερού προς το μεταβλητό κεφάλαιο, με συνέπεια η ζήτηση για εργασία να πέφτει προοδευτικά όσο αυξάνεται το συνολικό κεφάλαιο. Όσο αυξάνεται το κεφάλαιο αυτό τόσο αυξάνεται και η απαιτούμενη εργατική δύναμη, σε φθίνουσα ωστόσο αναλογία (Κ. Μαρξ, 1996, σ. 652). Καθώς οι κεφαλαιούχοι επενδύουν το κεφάλαιο στην εκμηχάνιση της παραγωγής, χωρίς απασχόληση βρίσκεται μεγάλο τμήμα των εργαζομένων, τους οποίους αποκάλεσε «εφεδρικό στρατό εργασίας», όρος που χρησιμοποιούνταν ωστόσο ήδη από πριν (J.A. Garraty, 1978, σ. 105). Για τον Μαρξ το καπιταλιστικό σύστημα δεν μπορεί να υπάρξει δίχως αυτό τον εφεδρικό στρατό, ο οποίος καλείται να ανταποκριθεί με τον πλέον αξιόπιστο τρόπο στις εκάστοτε νέες παραγωγικές ανάγκες σε περιόδους οικονομικής έκρηξης και απαξιώνεται σε περιόδους οικονομικής στασιμότητας, όταν αποδεικνύεται ότι είναι υπερβολικά μεγάλος ώστε να μπορεί να απασχοληθεί στο σύνολό του. Επιπλέον, οι «πλεονάζοντες» εργαζόμενοι αποτελούν φόβητρο για όσους εργάζονται ήδη, με αποτέλεσμα οι τελευταίοι να πειθαρχούν ευκολότερα και να υποκύπτουν στις απαιτήσεις των κεφαλαιούχων, απαιτήσεις που σχετίζονται κυρίως με τη μείωση των μισθών. Σύμφωνα με τον Κ. Μαρξ: «Όταν τα μέσα παραγωγής, έτσι όπως αυξάνουν σε ένταση και παραγωγικότητα, γίνονται σε διαρκώς μικρότερο βαθμό μέσα απασχόλη-

σης των εργατών, η ίδια αυτή σχέση τροποποιείται ακόμα και από το γεγονός ότι στο μέτρο που αυξάνει η παραγωγική δύναμη της εργασίας, το κεφάλαιο αυξάνει πιο γρήγορα την προσφορά εργασίας απ' ό,τι τη ζήτηση εργατών από μέρους του. Η υπερβολική εργασία του απασχολημένου μέρους της εργατικής τάξης πληθαίνει τις γραμμές της εφεδρείας της, ενώ αντίθετα η αυξημένη πίεση, που η εφεδρεία ασκεί με το συναγωνισμό της στους απασχολημένους εργάτες, τους υποχρεώνει να εργάζονται υπερβολικά και να υποτάσσονται στις προσταγές του κεφαλαίου» (Κ. Μαρξ, 1996, σ. 659). Κατά συνέπεια, ο Μαρξ αντιμετώπισε την ανεργία ως βασικό σύμπτωμα του τρόπου λειτουργίας του καπιταλιστικού συστήματος, σύμπτωμα το οποίο είναι αναγκαίο για την ίδια του την ύπαρξη.

Από το 1870 και μετά, σύμφωνα με τον J.A. Garraty, μια σειρά από μελετητές ασχολήθηκε κυρίως με το ζήτημα της φτώχειας. Ο Αμερικανός συγγραφέας και οικονομολόγος Henry George δημοσίευσε το 1879 το έργο του *Progress and Poverty*, στο οποίο υποστήριξε ότι ο βασικότερος λόγος για την ύπαρξη της ανεργίας εκεί όπου ζούσε, στην Καλιφόρνια των ΗΠΑ, ήταν η μονοπώληση της γης από τους πλούσιους κερδοσκόπους, οι οποίοι ελέγχοντας τη γη αύξαναν τον πλούτο τους μέσω των τιμών του ενοικίου της. Οι σχετικοί προβληματισμοί άρχισαν να λαμβάνουν και μια πιο εμπειρική διάσταση, καθώς πυροδότησαν αντίστοιχα ερευνητικά εγχειρήματα σε διάφορες χώρες της Ευρώπης και στις ΗΠΑ. Το 1878 ο επικεφαλής του Γραφείου Στατιστικής της Εργασίας της Μασαχουσέτης Carroll D. Wright επιχείρησε να μετρήσει την τοπική ανεργία, η οποία ανέρχονταν σε περίπου 3 εκατομμύρια. Η μεθοδολογία που ακολούθησε, ωστόσο, είναι αρκετά συζητήσιμη, ενώ ο ίδιος υποστήριξε ότι το φαινόμενο δεν ήταν ιδιαίτερα σημαντικό.

Ενδεχομένως, η σημαντικότερη έρευνα της περιόδου είναι αυτή του Άγγλου εμπόρου και εφοπλιστή Charles Booth, ο οποίος το 1866 ξεκίνησε ένα εξαιρετικά φιλόδοξο πρόγραμμα, να πάρει συνεντεύξεις από τους σχολικούς επιθεωρητές που ήταν αρμόδιοι

να επισκέπτονται κατά περιόδους τα σπίτια οικογενειών οι οποίες είχαν παιδιά σε σχολική ηλικία. Έτσι θα μπορούσε να έχει μια περισσότερο άμεση γνώση και αντίληψη για την κατάσταση των οικογενειών και των επαγγελματικών ασχολιών όσον αφορά μεγάλα τμήματα του πληθυσμού του Λονδίνου. Η πρώτη φάση της έρευνας ολοκληρώθηκε το 1891 και τα δεδομένα της ανανεώθηκαν με νέα έρευνα, που ολοκληρώθηκε το 1913. Και οι δύο φάσεις έδωσαν ένα ογκώδες έργο 17 τόμων υπό τον γενικό τίτλο *Life and Labour of the People in London*. Ο Booth οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι το 30% των Λονδρέζων ζούσε κάτω από το τότε όριο της φτώχειας. Ωστόσο, παρά την προσπάθειά του για αντικειμενικότητα, το σημαντικό ερευνητικό εγχείρημά του και την αναγνώριση της σημαντικής συμβολής του Μαρξ στην εξήγηση της παραγωγής της φτώχειας και της ανεργίας, δεν κατάφερε να αποφύγει την προκατάληψη που τον διακατείχε, καθώς θεώρησε ότι οι άνεργοι είχαν περιέλθει σε αυτή την κατάσταση εξαιτίας της δικής τους επιλογής και του δικού τους τρόπου ζωής. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο έργο του Booth παρουσιάζει η προσπάθεια κατηγοριοποίησης των υποκειμένων σε οκτώ κοινωνικοοικονομικές ομάδες επιστώντας την προσοχή στο γεγονός ότι τα ταξικά τους όρια ήταν αρκετά ρευστά. Από τη μια πλευρά, διέβλεψε τον κοινωνικό διαχωρισμό που σταδιακά είχε αρχίσει να διαμορφώνεται στην πόλη του Λονδίνου, ενώ από την άλλη, έθεσε κριτήρια για την ταξινόμηση των υποκειμένων, κριτήρια που δεν αφορούσαν τη θέση εργασίας τους αλλά το βαθμό της ηθικότητας, της εργατικότητας και της συμπεριφοράς τους.

Σε μια παρόμοια λογική, το 1872 ο Γάλλος βιομήχανος Denis Roulot, πρώην εργάτης και επιστάτης ο ίδιος, στο έργο του *Le sublime: Ou le travailleur comme il est en 1870 et ce qu'il peut être* κατηγοριοποίησε τους Γάλλους εργαζομένους σε οκτώ ομάδες. Η ταξινόμησή του δεν ήταν τόσο ακριβής όσο η αντίστοιχη του Booth, ωστόσο και αυτός επιχειρηματολόγησε ότι η ανεργία είναι μια μη ηθελημένη αλλά και επιδιωκόμενη κατάσταση, ρέποντας ταυτό-

χρονα περισσότερο προς τη δεύτερη άποψη, αναπαράγοντας έτσι την κυρίαρχη αντίληψη και ηθική της περιόδου, αλλά αποφεύγοντας να ασκήσει κριτική και, φυσικά, να θίξει το υφιστάμενο οικονομικό σύστημα.

Προς τα τέλη του 19ου αιώνα οι κυκλικές οικονομικές κρίσεις που σχετίζονταν με τη διαδικασία της εκμηχάνισης καθιστούσαν το πρόβλημα της ανεργίας ολοένα πιο σοβαρό και πιο οξύ. Οι φορείς και τα πρόσωπα, ωστόσο, που ασχολούνταν με το θέμα, δηλαδή οι κυβερνήσεις και οι φιλανθρωπικές οργανώσεις, δεν μπορούσαν να διακρίνουν εύκολα εάν η κατάσταση αυτή ήταν θελημένη ή αθέλητη. Οι «αρνητικές» πλευρές της κοινωνικής ζωής των φτωχών στις πόλεις ταυτίστηκαν με τον αλκοολισμό, την αλητεία καθώς και την απουσία πρωτοβουλίας των ίδιων για τη βελτίωση της ζωής τους. Οι δε συνθήκες διαβίωσής τους προκαλούσαν μεγάλη αμηχανία, ιδιαίτερα στη μεσαία τάξη. Δεν είναι τυχαίο εξάλλου το γεγονός ότι οι κυρίαρχες τάξεις δεν έβλεπαν με καλό μάτι τους φτωχούς των πόλεων και τους αντιμετώπιζαν ως δημόσιο κίνδυνο, γεγονός που αποτυπώθηκε και χωρικά με νέες πολεοδομικές ρυθμίσεις, βάσει των οποίων διαχωρίζονταν οι τόποι κατοικίας όσων θεωρούνταν εν δυνάμει «ανατρεπτικά» στοιχεία (E.J. Hobsbawm, 2003, σ. 319). Η πραγματικότητα αυτή, δηλαδή ο συνωστισμός στις φτωχογειτονιές, δεν στάθηκε ικανή και αναγκαία συνθήκη για τη δραστική αντιμετώπιση του ζητήματος, καθώς υποστηρίχθηκε ότι οποιαδήποτε βοήθεια προς τους φτωχούς δεν θα είχε ουσιαστικό αποτέλεσμα εάν προηγουμένως δεν εξετάζονταν επισημασμένως, δεν επιβλέπονταν και δεν διαχωρίζονταν όσοι έχρηζαν θεωρητικά κάποιας βοήθειας από εκείνους που δεν έχρηζαν ανάλογης μεταχείρισης. Οι περισσότερες προσπάθειες σε αυτή την κατεύθυνση διέπονταν από μια υπόρρητη λογική μείωσης του κόστους βοήθειας προς τους φτωχούς. Παράλληλα, οι απόψεις για τη μαζική δημιουργία θέσεων εργασίας μέσα από την απασχόληση σε προγράμματα δημόσιων έργων αντιμετώπιζονταν τόσο με ανάμεικτα συναισθήματα και διαφωνίες σχετικά με τις ποικίλες δεξιό-

τητες του εργατικού δυναμικού, όσο και με μια διάθεση αποφυγής της σύγκρουσης με τους ιδιώτες επιχειρηματίες, ιδιαίτερα σε περιόδους κυκλικών κρίσεων (J.A. Garraty, 1978, σ. 118). Παρ' όλο που η ιδέα της στήριξης μέσω της εργασίας φάνταζε ελκυστική, δεν θεωρούνταν αποτελεσματική καθόσον, επιπρόσθετα, θα αποτελούσε αντικίνητρο στη δημιουργία εργασιακής ηθικής για τους φτωχούς. Μια άλλη ιδέα, η δημιουργία στρατοπέδων εργασίας για την αντιμετώπιση του προβλήματος των φτωχών εκτός εργασίας άρχισε να κερδίζει έδαφος στη βάση των προτάσεων που είχε διατυπώσει ο Charles Booth. Η Γερμανία ήταν η πρώτη που ακολούθησε αυτή την πρακτική και τη μιμήθηκαν αργότερα η Μ. Βρετανία, η Γαλλία, η Ελβετία, το Βέλγιο, η Ολλανδία και οι ΗΠΑ. Στην ουσία, πολύ λίγα από τα στρατόπεδα αυτά εκπλήρωσαν το σκοπό τους, να αποτελέσουν δηλαδή εργασιακούς πυρήνες. Σε αρκετές μάλιστα περιπτώσεις υποκαθιστούσαν τη λειτουργία των φυλακών.

Παράλληλα, η αμφίθυμη στάση απέναντι στους φτωχούς επηρέασε σε σημαντικό βαθμό την προσπάθεια διαχωρισμού της ηθελημένης από την αθέλητη ανεργία. Μάλιστα, μετά το 1880 η άποψη ότι το πρόβλημα της αθέλητης εργασίας είναι διαφορετικό από αυτό της φτώχειας ξεκίνησε σχετικά δειλά να κερδίζει έδαφος. Άρχισαν να κάνουν την εμφάνισή τους προσπάθειες για την αντιμετώπισή της και μελέτες για την κατανόησή της, όπως στη Βοστώνη των ΗΠΑ το 1893, τη Γερμανία, την Ολλανδία, την Ισπανία, την Ελβετία και τη Γαλλία. Από τις πλέον κριτικές και έγκυρες μελέτες για την περίοδο ξεχωρίζει αυτή του Άγγλου οικονομολόγου John Hobson, ο οποίος στο βιβλίο του *The Problem of the Unemployed* (1896) άσκησε κριτική στον τρόπο με τον οποίο οι κλασικοί οικονομολόγοι αντιμετώπιζαν το ζήτημα της ανεργίας τονίζοντας ότι αυτό που κατά βάση την προκαλούσε ήταν η ανεπαρκής κατανάλωση, η οποία προερχόταν κυρίως από τους έχοντες και τους κατέχοντες, από αυτούς που, κατά την άποψή του, αποταμίευαν σε υπερβολικό βαθμό τα χρήματά τους. Για τον Hobson η έννοια της ανεργίας συνίστατο σε αθέλητη αργία, ήταν

σπατάλη σημαντικού εργατικού δυναμικού και αποτελούσε κατεξοχήν κοινωνικό πρόβλημα. Αν και δεν αμφισβητούσε την εγκυρότητα της οικονομικής σκέψης της εποχής, ωστόσο θεωρούσε ότι δεν ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα. Για αυτόν το λόγο, άλλωστε, οι απόψεις του καταδικάστηκαν σε αφάνεια.

Το 1899 ο Άγγλος χημικός Seebohm Rowntree, γιος ενός πλούσιου κούακερου που διατηρούσε βιομηχανία σοκολάτας, διενήργησε εκτεταμένη έρευνα στο Γιορκ, επηρεασμένος από τον Booth, στο πλαίσιο της οποίας επισκέφτηκε με τους συνεργάτες του σχεδόν κάθε εργατική οικία στην πόλη. Έτσι, μελετώντας 11.560 οικογένειες συμπέρανε ότι το 28% από αυτές δεν απολάμβανε ένα ανεκτό επίπεδο ζωής σύμφωνα με το κατώτατο όριο που ο ίδιος είχε θέσει και αφορούσε την αγορά ειδών διατροφής πρώτης ανάγκης. Τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης έρευνας τα δημοσίευσε το 1901 στο βιβλίο του *Poverty: A Study of Town Life*. Ο Rowntree διενήργησε και δεύτερη έρευνα στην ίδια περιοχή, τα αποτελέσματα της οποίας δημοσίευσε το 1936 στο βιβλίο του *Poverty and Progress*. Σύμφωνα με τα ευρήματα της δεύτερης έρευνας, τα επίπεδα φτώχειας της εργατικής τάξης είχαν μειωθεί κατά 50% συγκριτικά με αυτά του 1899. Αλλάζοντας ελαφρώς το δείκτη ορίου της φτώχειας έφτασε στο συμπέρασμα ότι, ενώ αυτή παλαιότερα οφειλόταν στους χαμηλούς μισθούς, κατά τη δεκαετία του 1930 κύρια αιτία της ήταν η ανεργία, η οποία άγγιζε το 45%. Το 1951 θα δημοσιεύσει τα αποτελέσματα άλλης μιας έρευνάς του στο βιβλίο του *Poverty and the Welfare State*, στο οποίο θα υποστηρίξει ότι τα επίπεδα φτώχειας ήταν μικρά και αφορούσαν κυρίως τους ηλικιωμένους, επηρεασμένος σαφώς από την πολιτική της πλήρους απασχόλησης της περιόδου. Ο Rowntree έχει δεχτεί κριτική κυρίως για τους δείκτες που χρησιμοποιούσε προκειμένου να μετρήσει την ανεργία. Επίσης, επικρίθηκε γιατί αγνόησε τη διάσταση της ταξικής και της γεωγραφικής προέλευσης για τον ακριβή προσδιορισμό των παραπάνω δεικτών.

Η σύντομη αυτή επισκόπηση, που εκτείνεται χρονικά έως τις

αρχές του 20ού αιώνα, αποκαλύπτει, με εξαίρεση τον Μαρξ, την έμμεση προσπάθεια απόκρυψης, επί της ουσίας, ενός σημαντικού κοινωνικού ζητήματος κατά την περίοδο της εκμηχάνισης στον δυτικό κόσμο. Στις περισσότερες περιπτώσεις, όσοι βρίσκονταν εκτός εργασίας θεωρούνταν πως ήταν παράπλευρη και αναγκαία απώλεια και αντιμετωπιζόνταν σύμφωνα με τις προκαταλήψεις και την ιδεολογία εκείνων που τους μελετούσαν ή σχεδίαζαν τις σχετικές για αυτούς πολιτικές. Εκλαμβάνονταν ως ένα υπολειμματικό στοιχείο σε μια κοινωνία που ανήγε τη σκληρή δουλειά και την εργασιακή ηθική σε ύψιστα πολιτισμικά καθήκοντα, η βαρύτητα των οποίων, ωστόσο, αφορούσε επιλεγμένες κοινωνικές ομάδες και όχι το σύνολο της κοινωνίας. Έτσι, με βάση μια εξελικτική λογική, οι φτωχοί του αναδυόμενου κοινωνικού και οικονομικού συστήματος έφεραν την ευθύνη για την κατάστασή τους, καθώς οι διάφοροι μελετητές τη θεωρούσαν συνέπεια του τρόπου σύμφωνα με τον οποίο ζούσαν, αποφεύγοντας να ασκήσουν κριτική στο ίδιο το σύστημα, που παρήγαγε αυτή την κατάσταση.

Από τις αρχές του 20ού αιώνα και μετά το πρόβλημα της ανεργίας καθίσταται περισσότερο αναγνωρίσιμο ως κοινωνικό ζήτημα για τον κυρίαρχο λόγο. Η αναγνώριση αυτή όχι μονάχα δεν οφειλόταν στην αύξηση των μελετών για το σοβαρό αυτό θέμα, αλλά αποτελούσε και την έκφραση της αλλαγής του συσχετισμού των δυνάμεων σε ταξικό επίπεδο. Όπως το θέτει ο D.N. Ashton, ο νέος καταμερισμός εργασίας συνέβαλε στην ολοένα και μεγαλύτερη εξάρτηση των κυρίαρχων ελίτ από το είδος της συνεργασίας που θα είχαν με την εργατική τάξη σε Μ. Βρετανία και ΗΠΑ, συνεργασία η οποία άρχισε, επιπλέον, να οργανώνεται πιο αποτελεσματικά στους χώρους εργασίας. Στο πλαίσιο αυτό, οι κυρίαρχες ελίτ εξωθήθηκαν να επαναπροσδιορίσουν το ζήτημα με έναν τρόπο που δεν θα ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με τη βιωμένη του πραγματικότητα από την εργατική τάξη (D.N. Ashton, 1986, σ. 30). Έτσι, το 1907 διοργανώνεται στο School of Economics του Λονδίνου επιστημονικό συνέδριο από τη Sociological Society με αντικείμενο

την ανεργία και την υποαπασχόληση, στο οποίο διατυπώνεται, μεταξύ άλλων, η άποψη ότι η οικονομική ευημερία στην οικονομία της αγοράς προϋποθέτει την εξάλειψη των δύο αυτών κοινωνικών προβλημάτων (S. Edgell, 2006, σ. 102).

Παρά όλα αυτά, περίπου από το 1910 και μέχρι τις αρχές του Β' Παγκόσμιου πολέμου, οι κυβερνήσεις του δυτικού κόσμου υιοθέτησαν μια οικονομική αντίληψη σύμφωνα με την οποία η ανεργία συνιστούσε αναπόφευκτη συνθήκη της οικονομικής δραστηριότητας των επιχειρήσεων. Σε αυτή την περίοδο, ο Άγγλος λόρδος και οικονομολόγος William Henry Beveridge εκδίδει το πρώτο βιβλίο του για την ανεργία, το *Unemployment: A problem of Industry* (1909). Σε αυτό αναγνωρίζει ότι η ανεργία οφείλεται πρώτα και κύρια στον τρόπο λειτουργίας του οικονομικού συστήματος και δευτερευόντως στις πολιτισμικά προσδιορισμένες συνήθειες των εργαζομένων (Α. Δεδουσόπουλος, 2004, σ. 207). Ο Beveridge υποστήριζε ότι για τη λειτουργία του οικονομικού συστήματος ήταν απαραίτητο κάποιο ποσοστό ανεργίας. Ωστόσο, αυτό είχε φτάσει σε υψηλά επίπεδα, διότι τα μονοπώλια, η νομοθεσία και τα συνδικάτα εμπόδιζαν την ελεύθερη λειτουργία της οικονομίας της αγοράς. Έτσι, το πρόβλημα άρχισε να θεωρείται περισσότερο οικονομικό παρά κοινωνικό. Κατά τη γνώμη του Beveridge, λύση μπορούσε να δοθεί μόνο μέσω αυτού που πίστευαν ως θεόσταλτο δόγμα οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι, μέσω δηλαδή της μελλοντικής εξισορρόπησης της κατάστασης από τις δυνάμεις της αγοράς προς την κατεύθυνση της πλήρους απασχόλησης. Κάτι τέτοιο βέβαια δεν επιβεβαιώθηκε ποτέ από τα πράγματα, ενώ παραμένει μέχρι σήμερα αναπάντητο ερώτημα η εμπειρική απόδειξη της προέλευσης αυτής της πίστης στις αόρατες δυνάμεις της αγοράς. Αν και η άποψη αυτή κυριάρχησε σε όλη τη διάρκεια της Μεγάλης Ύφεσης του 1930, το μέγεθος της ανεργίας ήταν τότε τόσο μεγάλο ώστε οι κυβερνήσεις σε ΗΠΑ αλλά και Μ. Βρετανία δεν μπορούσαν να μείνουν άπρακτες. Στις μεν ΗΠΑ, προκειμένου να αποφευχθεί η κοινωνική αναταραχή και να επανέλθει δριμύτερη η εργασιακή

ηθική και κουλτούρα, εφαρμόστηκε το γνωστό New Deal, ένα πρόγραμμα κρατικής παρέμβασης και επενδύσεων για την τόνωση της απασχόλησης. Στη δε Μ. Βρετανία επιβλήθηκε έλεγχος επί των εισαγωγών και απαγορεύθηκαν οι εξαγωγές κεφαλαίων, ενώ τα χαμηλά επιτόκια ανανέωσαν την οικονομική δραστηριότητα μέχρι και την έναρξη του δεύτερου πολέμου, ο οποίος «θεράπευσε» το πρόβλημα της ανεργίας (D.N. Ashton, 1986, σ. 31).

Εντωμεταξύ οι απόψεις του John Maynard Keynes στο έργο του *The General Theory of Employment, Interest and Money* (1936) άρχισαν να κερδίζουν έδαφος, ιδιαίτερα μετά το τέλος του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου, όταν βέβαια το ζήτημα είχε σε μεγάλο βαθμό λυθεί διά των όπλων. Οι συνθήκες ήταν ευνοϊκές, διότι τα κράτη είχαν παρέμβει ουσιαστικά και εξαιρετικά ενεργητικά στη διαχείριση της οικονομίας της αγοράς καθώς και στη μεταπολεμική ανοικοδόμηση. Στόχος της κοινωνικής πολιτικής τώρα ήταν η επίτευξη της πλήρους απασχόλησης. Η συνεισφορά του Keynes έγκειται στο γεγονός ότι κατάφερε να αμφισβητήσει τα αξιώματα της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας θέτοντας σε νέα βάση το πρόβλημα της ανεργίας, υποστηρίζοντας ότι αυτή προκαλείται εξαιτίας της ανεπαρκούς ζήτησης, η οποία με τη σειρά της εξαρτάται από το επίπεδο των επενδύσεων και της κατανάλωσης (D.N. Ashton, 1986, σ. 34). Έθεσε σε κριτική ανάλυση το αξίωμα του Γάλλου επιχειρηματία και οικονομολόγου Jean-Baptiste Say, σύμφωνα με το οποίο η προσφορά δημιουργεί τη δική της ζήτηση και άρα είναι αδιανόητη η εμφάνιση της ακούσιας ανεργίας. Ο Say απέρριπτε την άποψη ότι μακροπρόθεσμα θα προκύψει αυτόματα η τάση προς την πλήρη απασχόληση και υποστήριζε πως μέχρι να έρθει εκείνη η στιγμή θα έχουμε όλοι πεθάνει. Για τον Keynes η ανεργία θα μπορούσε να αποφευχθεί μέσα από την κρατική παρέμβαση διά της εφαρμογής επενδυτικών προγραμμάτων ή του καθορισμού των επιτοκίων για την τόνωση της ενεργού ζήτησης, υπό την προϋπόθεση της ορθής διαχείρισης της διαδικασίας αυτής.

Οι γενικότερες ιστορικές και πολιτικές συνθήκες ευνόησαν τη

βιωσιμότητα και την αποδοχή των απόψεων του Keynes, που συνίσταντο στην επιδίωξη της πλήρους απασχόλησης καθώς και στην εφαρμογή μιας σειράς προγραμμάτων κοινωνικών παροχών οι οποίες ενδυνάμωσαν πολιτικά και βελτίωσαν κοινωνικά τα χαμηλά εργατικά στρώματα. Σε αυτό βοήθησε, επιπλέον, η ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου, οι οικονομικοί κύκλοι του οποίου συνέβαλαν αποφασιστικά τόσο στις ΗΠΑ όσο και στη Μ. Βρετανία για τη διατήρηση των υψηλών ποσοστών πλήρους απασχόλησης (ό.π., σ. 36). Έτσι, ήδη από το 1950 και μετά η πλήρης απασχόληση αποτέλεσε κύριο συστατικό στοιχείο της πολιτικής των δυτικών κυβερνήσεων, κυρίως στις αναπτυγμένες βιομηχανικά χώρες, και συνδέθηκε με τη λεγόμενη συναίνεση ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία, αποκορύφωμα της οποίας ήταν το φορντικό καθεστώς μαζικής παραγωγής και κατανάλωσης στο πλαίσιο της ασφάλειας της κρατικής προστασίας απέναντι στους κινδύνους που η οικονομία της αγοράς θα προκαλούσε.

Από τη δεκαετία του 1970 και μετά η κατάσταση όσον αφορά τη θέαση της ανεργίας άλλαξε, ως αποτέλεσμα των ευρύτερων πολιτικών και οικονομικών εξελίξεων. Το φορντικό κράτος διήλθε σημαντική κρίση καθώς νέοι ανταγωνιστές εμφανίστηκαν στο διεθνές προσκήνιο, πολλές επιχειρήσεις και εργοστάσια άρχισαν να μεταφέρουν και να εγκαθιδρύουν τις παραγωγικές μονάδες τους σε περιοχές χαμηλού εργατικού κόστους και μειωμένης συνδικαλιστικής δραστηριότητας, ενώ η αύξηση των τιμών του πετρελαίου το 1974 σηματοδότησε την αύξηση του πληθωρισμού. Επιπλέον, οι υψηλοί μισθοί στα όρια των εθνικών οικονομιών άρχισαν να αποτελούν εμπόδιο για την ανταγωνιστικότητά τους στο διεθνές περιβάλλον (Α. Λυμπεράκη – Α. Μουρίκη, 1996, σ. 61). Ως αποτέλεσμα, το κράτος αποδείχτηκε αδύναμο να υποστηρίξει την πολιτική της πλήρους απασχόλησης, οι εγχώριες βιομηχανίες άρχισαν να εφαρμόζουν νέα ευέλικτα συστήματα παραγωγής, ενώ αναδύθηκε εκ νέου το επιχείρημα ότι οι αγορές έπρεπε να αφεθούν ελεύθερες, δίχως την κρατική παρέμβαση, προκειμένου να λειτουργήσουν

βέλτιστα. Ο συνδυασμός ανεργίας και πληθωρισμού έθεσε σε αμφισβήτηση τις κενυσιανού τύπου κοινωνικές πολιτικές, οι οποίες συνέτειναν, κατά ειρωνικό τρόπο, στην αντιστροφή της κατάστασης προς την κατεύθυνση της επικράτησης αυστηρών μονεταριστικών πολιτικών στη Μ. Βρετανία και τις ΗΠΑ (D.N. Ashton, 1986, σ. 38). Οι δύο αυτές χώρες υπήρξαν οι προάγγελοι των πολιτικών του νεοφιλελευθερισμού που θα υιοθετούνταν αργότερα, από το 1980 και μετά, και στην ευρωπαϊκή ήπειρο.

Η άνοδος των συντηρητικών κυβερνήσεων εκείνη την περίοδο, εν μέσω σημαντικής αύξησης των ποσοστών ανεργίας, συνοδεύτηκε από την επανεμφάνιση της άποψης ότι το κοινωνικό αυτό πρόβλημα ήταν μια αναπόφευκτη συνθήκη στην οικονομία της αγοράς. Επί της ουσίας, υποστηρίχθηκε και πάλι ότι σε συνθήκες οικονομικής ισορροπίας της αγοράς εργασίας υφίσταται ένα φυσικό ποσοστό ανεργίας το οποίο εντοπίζεται σε κάθε στιγμή του οικονομικού κύκλου και αντιστοιχεί, σύμφωνα με τη νεοκλασική άποψη, στην ανεργία τριβής ή στην ηθελημένη ανεργία. Τούτο, με βάση το νεοκλασικό οικονομικό μοντέλο, σημαίνει ότι, αφενός, η ανεργία είναι μια προσωρινή κατάσταση και, αφετέρου, υπάρχουν θέσεις εργασίας τις οποίες οι άνεργοι δεν θέλουν καταλάβουν ή για τις οποίες οι άνεργοι δεν μπορούν να έχουν πλήρη και καλή πληροφόρηση. Μολονότι η συγκεκριμένη άποψη έχει υποστεί κριτική και δεν επιβεβαιώνεται εμπειρικά, εξακολουθεί να αποτελεί την ουσία της σκέψης των νεοκλασικών οικονομολόγων και των πολιτικών νεοφιλελεύθερης έμπνευσης (M.D. Yates, 2003, σ. 71· Α. Δεδουσόπουλος, 2004). Από την άλλη, η περίφημη ρήση της Βρετανίδας πρωθυπουργού Μ. Θάτσερ: «δεν υπάρχει τέτοιο πράγμα όπως η κοινωνία» νοηματοδότησε το εγχείρημα της κατίσχυσης της πολιτικής, της ατομικιστικής κουλτούρας, καθώς και την πρακτική εφαρμογή της μέσα από αυτά που θεωρήθηκαν διπλή αρετή, δηλαδή τον ελεύθερο ανταγωνισμό και την απουσία κρατικής παρέμβασης (S. Edgell, 2006, σ. 103). Ως συνέπεια, οι πολιτικές για την πλήρη απασχόληση αντικαταστάθηκαν από το στόχο του

ελέγχου και της συγκράτησης του πληθωρισμού, με συνεπακόλουθο τη μείωση των κοινωνικών παροχών, μεταξύ άλλων και για τους ανέργους, γιατί, αφενός, το κράτος δεν είχε τη δυνατότητα να τις διατηρεί σε περιόδους δημοσιονομικής κρίσης και, αφετέρου, τα επιδόματα κατά της ανεργίας δημιουργούσαν προϋποθέσεις μειωμένης εργασιακής ηθικής στους εν δυνάμει αποδέκτες τους. Ωστόσο, και τα δύο παραπάνω επιχειρήματα φαντάζουν κάπως προβληματικά καθώς, σύμφωνα με το πρώτο, η δημοσιονομική πειθαρχία και αυστηρότητα δεν εφαρμόζονται στις δυσθεώρητες δαπάνες για την άμυνα και τους πολεμικούς εξοπλισμούς, ενώ σύμφωνα με το δεύτερο, οι άνεργοι, βάσει της κοινωνικής έρευνας, όχι μονάχα δεν έχουν μειωμένα κίνητρα προς αναζήτηση εργασίας αλλά, ακόμη και όταν λαμβάνουν επίδομα ανεργίας, ψάχνουν επίμονα για δουλειά καθώς δεν τη συνδέουν μονοδιάστατα με τις οικονομικές απολαβές αλλά και με την ίδια τους την ταυτότητα (D. Gallie – C. Vogler, 1994, σ. 124· S. Edgell, 2006, σ. 104). Το ίδιο υποστηρίζει και ο Watson επί τη βάση της επισκόπησης των ερευνών που διενεργεί σχετικά με την ανεργία. Ως επί το πλείστον, οι άνεργοι όχι μονάχα δεν αναπτύσσουν κουλτούρα εξάρτησης αλλά επιδεικνύουν ισχυρά αισθήματα εργασιακής ηθικής και αφοσίωσης. Παράλληλα, η συνεχιζόμενη ανεργία προκαλεί, σαφώς, αισθήματα αποθάρρυνσης και ματαιότητας, τα οποία συνδέονται, ωστόσο, με την αδυναμία εύρεσης απασχόλησης και όχι με τη σκόπιμη αποφυγή του προβλήματος από μέρος τους (T.J. Watson, 2005, σ. 176).

2. Αίτια και μέτρηση της ανεργίας

Σύμφωνα με τον D.N. Ashton, ο οποίος προσεγγίζει κοινωνιολογικά την αγορά εργασίας στις ΗΠΑ και τη Μ. Βρετανία, τις χώρες δηλαδή που έχουν δώσει το στίγμα των πολιτικών για την εργασία και την ανεργία διαχρονικά και διεθνώς, υφίστανται τρία θεωρητι-

κά ρεύματα, μέσα από τα οποία επιχειρείται να ερμηνευτεί το κοινωνικό πρόβλημα της ανεργίας (D.N. Ashton, 1986, σ. 39).

Το πρώτο ρεύμα αφορά τις λεγόμενες «κυκλικές θεωρίες». Εδώ εντάσσονται η νεοκλασική, η κεϋνσιανή και η μονεταριστική προσέγγιση, καθώς σύμφωνα και με τις τρεις η ανεργία είναι το αποτέλεσμα του οικονομικού κύκλου των επιχειρήσεων. Με άλλα λόγια, θεωρείται ότι κάθε επιχείρηση εντάσσεται σε μια τροχιά ανοδικής οικονομικής ανάπτυξης τόσο ως προς την παραγωγή όσο και ως προς την απασχόληση, τροχιά η οποία ακολουθείται από μια καθοδική πορεία στασιμότητας ή μείωσης του κύκλου εργασιών. Η διαδικασία αυτή επισυμβαίνει σε ολόκληρη την οικονομία, δεν αφορά έναν κλάδο αποκλειστικά και δεν εμφανίζεται κατά περιοδικό τρόπο.

Η κριτική που έχει ασκηθεί σε αυτό το ρεύμα σχετίζεται κυρίως με το γεγονός ότι δεν κάνει σχεδόν καμία νύξη για την κοινωνική δομή από την οποία πηγάζει η ανεργία, ενώ επικεντρώνεται αποκλειστικά στα βραχυπρόθεσμα επίπεδα εμφάνισής της αγνοώντας τις μεταβολές που έχουν μακροπρόθεσμη εμβέλεια και εστιάζει στενά στην οικονομική διαδικασία παραβλέποντας ευρύτερες πολιτικές και κοινωνικές αιτίες. Παράλληλα, έχει σημασία το πολιτικό πλαίσιο στο οποίο οι θεωρήσεις του ρεύματος αυτού χρησιμοποιούνται και εφαρμόζονται. Η κεϋνσιανή προσέγγιση ανακούφισε πολιτικά τις κυβερνήσεις του δυτικού κόσμου καθώς απορρόφησε σε μεγάλο βαθμό τους κοινωνικούς κραδασμούς, κυρίως όσους προέρχονταν από τα χαμηλά εργατικά στρώματα, θεσμοποιώντας τις υφιστάμενες σχέσεις κυριαρχίας (Χ. Ναξάκης, 1997, σ. 16). Ωστόσο, ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες βρίσκεται σε αδυναμία να εξηγήσει την ύπαρξη των συνεχιζόμενα αυξανόμενων ποσοστών της ανεργίας και του πληθωρισμού. Από την άλλη, η μονεταριστική προσέγγιση, όπως έχει εφαρμοστεί και εφαρμόζεται στην πολιτική διάστασή της, επιδιώκοντας τη μείωση του πληθωρισμού, παράγει ανεργία καθώς μειώνει τις δημόσιες δαπάνες και επενδύσεις. Αφορά περισσότερο μια ιδεατή πραγματικό-

τητα, κατά την οποία η ελεύθερη οικονομία της αγοράς είναι ικανή από μόνη της, ως ευεργετική παλίρροια, να «σηκώσει όλες τις βάρκες», παρά μια πρακτικά επιβεβαιωμένη συνθήκη.

Το δεύτερο ρεύμα αφορά τις «δομικές θεωρίες», σύμφωνα με τις οποίες το επίπεδο της ανεργίας αποδίδεται στις ευρύτερες δομικές αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στην κοινωνία. Εδώ εντάσσονται δύο κυρίαρχες προσεγγίσεις, η μία μαρξιστικής και η άλλη τεχνολογικής έμπνευσης. Όσον αφορά την πρώτη, υποστηρίζεται ότι οι κρίσεις που συνεπιφέρουν, μεταξύ άλλων, ανεργία οφείλονται στη διαδικασία της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Τα σημάδια της κρίσης έκαναν την εμφάνισή τους στα μέσα της δεκαετίας του 1960, όταν η απασχόληση και η βιομηχανική παραγωγή στις αναπτυγμένες χώρες άρχισαν να παρακμάζουν, με αποτέλεσμα την πτώση του μέσου ποσοστού κέρδους. Για την προσέγγιση αυτή ο ρόλος της τεχνολογίας στην άνοδο της ανεργίας δεν παίζει πρωτεύοντα ρόλο καθόσον ήδη στην περίοδο της εκμηχάνισης οι νέες τεχνολογίες και η αυτοματοποίηση εισάγονταν στην παραγωγική διαδικασία δίχως να μειώνονται απαραίτητα οι θέσεις εργασίας, ενώ η διαρκής αύξηση της παραγωγής και η επέκταση του βιομηχανικού τομέα δημιουργούσαν νέες θέσεις εργασίας. Έτσι, οι απολυμένοι θα μπορούσαν να βρουν μια θέση απασχόλησης. Η συνθήκη αυτή, σύμφωνα πάντα με τη συγκεκριμένη θεωρία, δεν είναι ίδια από το 1980 και μετά, καθώς η κεφαλαιακή συσσώρευση στις αναπτυγμένες βιομηχανικά χώρες υφίσταται σοβαρή κρίση ελλείψει σημαντικών τομέων επενδύσεων οι οποίοι θα δημιουργούσαν νέες θέσεις εργασίας. Τούτο είχε ως συνέπεια την αντιστάθμιση της πτώσης του μέσου ποσοστού κέρδους εις βάρος της εργασίας με τη χρήση νέας τεχνολογίας. Την ίδια στιγμή το κεφάλαιο επενδυόταν για τη δημιουργία μονάδων σε χώρες με χαμηλά εργατικά κόστη και υψηλά ποσοστά κέρδους, αυξάνοντας τα επίπεδα ανεργίας στις ΗΠΑ και τη Μ. Βρετανία και συμβάλλοντας στη βιομηχανική ανάπτυξη χωρών όπως η Πορτογαλία, η Ισπανία, η Βραζιλία, η Ταϊβάν και η Νότια Κορέα.

Σύμφωνα με τη δεύτερη προσέγγιση, η ανεργία των δεκαετιών

του 1970 και του 1980 οφειλόταν στη μεταβιομηχανική μεταβολή που βασίστηκε στην τεχνολογία της πληροφορίας. Η ανάπτυξη των κοινωνιών εκλαμβάνεται ως διαδικασία ασυνεχών μεταξύ τους σταδίων, τα οποία διαδέχονται το ένα το άλλο μέσω ρήξεων στις αλλαγές που συνεπιφέρει η τεχνολογία, η οποία με τη σειρά της αυξάνει την παραγωγικότητα σε συγκεκριμένους τομείς και εξοικονομεί ανθρώπινο δυναμικό που μπορεί να απασχοληθεί σε άλλους. Το πρώτο στάδιο αφορούσε τη βιομηχανική επανάσταση, κατά την οποία η ενασχόληση με τη γη έπαψε να είναι η κυριότερη μορφή απασχόλησης. Στο επόμενο στάδιο κυριάρχησαν η βιομηχανική παραγωγή και η σχετιζόμενη με αυτήν αγορά εργασίας, ενώ έπειτα, μετά την παρακμή του βιομηχανικού μοντέλου, αναδείχτηκε ο τομέας των υπηρεσιών, ο οποίος θεωρείται ότι δεν θα έχει μακρά ζωή εξαιτίας της εξάπλωσης των τεχνολογιών της πληροφορικής, που θα υποκαταστήσουν πολλές από αυτές τις υπηρεσίες. Η εξάπλωση της τεχνολογίας της μικροηλεκτρονικής, με βάση τη θεωρία, παρουσιάζει τα πλεονεκτήματα της μείωσης των εισροών στην παραγωγική διαδικασία και της αύξησης των εκροών. Αυτό σημαίνει ότι τα «έξυπνα» κομπιούτερ θα υποκαταστήσουν την ανθρώπινη εργασία. Για την προσέγγιση αυτή οι κοινωνίες θα χρειαστεί να επιλέξουν ανάμεσα στην αναδιοργάνωση της εργασίας, από τη μια, στοχεύοντας σε μια κοινωνία ελεύθερου χρόνου, θέση που θυμίζει σε μεγάλο βαθμό την άποψη του A. Gorz, και στην αποδοχή της αύξησης των επιπέδων ανεργίας στη βιομηχανία και τον τριτογενή τομέα, από την άλλη. Η βασική θέση, δηλαδή, έγκειται στον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνίες θα αντιμετωπίσουν τις εξελίξεις στον τομέα της τεχνολογικής προόδου.

Το τρίτο ρεύμα αφορά τις λεγόμενες «θεωρίες των μακρών κυμάτων». Σύμφωνα με αυτές, τα αυξημένα επίπεδα ανεργίας οφείλονται σε μια μακρά διαδικασία αλλαγών εγγενών στην ανάπτυξη του καπιταλιστικού συστήματος. Οι οικονομικοί κύκλοι των επιχειρήσεων εντάσσονται, με βάση αυτές τις θεωρίες, σε ευρύτερες περιόδους οικονομικής έκρηξης και παρακμής. Κατά τις περιόδους

αυτές σημειώνεται υψηλό ποσοστό κέρδους, το οποίο ακολουθείται από ύφεση ή στασιμότητα, γεγονός που αντανακλάται, επίσης, στα επίπεδα απασχόλησης και ανεργίας. Η κάθε περίοδος-κύμα διαρκεί περίπου πενήντα χρόνια και εμφανίζεται με τρόπο ασυνεχή σε σχέση με την πρότερη περίοδο, διότι το κεφάλαιο αναγκάζεται να εκμεταλλευθεί νέους τομείς και νέες περιοχές ανάπτυξης όταν μειώνονται τα ποσοστά κέρδους. Μόλις οι τομείς αυτοί εντοπισθούν, αρχίζει να υφίσταται ασυμβατότητα ανάμεσα στις θεσμικές μορφές έκφρασης του προηγούμενου κύματος και των νέων μορφών που χρειάζεται να υιοθετηθούν για την εκμετάλλευση των νέων πεδίων ανάπτυξης. Ως συνέπεια, προκαλούνται σε σημαντικό βαθμό κοινωνική αναταραχή και διάρρηξη. Η θέση αυτή διατυπώθηκε πρώτη φορά από τον Ρώσο οικονομολόγο Nikolai Kondratiev το 1925 στο έργο του *The Major Economic Cycles*. Ωστόσο, οι υποστηρικτές της συγκεκριμένης θεωρίας ερίζουν για τις αιτίες που καθορίζουν την εμφάνιση των μακρών κυμάτων.

Ο D.N. Ashton ξεχωρίζει δύο σημαντικές παραλλαγές της θεωρίας. Η πρώτη αφορά την άποψη των C. Freeman, J. Clark και L. Spete, οι οποίοι στο βιβλίο τους *Unemployment and Technical Innovation: A Study of Long Waves and Economic Development* (1982), στηριζόμενοι στην ιδέα του Joseph Schumpeter περί δημιουργικής καταστροφής, μελέτησαν τη βιομηχανία των πλαστικών και τη βιομηχανία των ηλεκτρονικών, οι οποίες, κατά την άποψή τους, προκάλεσαν το τέταρτο και πιο πρόσφατο κύμα ανάπτυξης τη δεκαετία του 1960. Στην πορεία, αυτές οι βιομηχανίες αναγκάστηκαν να προχωρήσουν σε καινοτομίες τεχνολογικού χαρακτήρα με σκοπό τη μείωση του κόστους παραγωγής. Αυτό, σε συνδυασμό με την επιδίωξη του κεφαλαίου να αποδυναμώσει τα συνδικάτα, τα οποία είχαν κατά την περίοδο της οικονομικής έκρηξης αποκτήσει σημαντική ισχύ, προκάλεσε ανεργία. Μολονότι η εξηγητική δυναμική της συγκεκριμένης άποψης μοιάζει να εδράζεται σε ένα είδος τεχνολογικού ντετερμινισμού, αφήνει χώρο και για άλλες παραμέτρους κοινωνικού και πολιτικού χαρακτήρα. Η δεύτερη παραλλαγή αφορά

κυρίως τους J. Gershuny και D. Miles, οι οποίοι στο βιβλίο τους *The New Service Economy* (1983) υποστήριξαν ότι η τεχνολογία της πληροφορίας μπορεί να αποτελέσει τη βάση για την απαρχή μιας νέας ανάπτυξης, υπό την προϋπόθεση ότι θα επενδυθούν σημαντικά κεφάλαια για την ανάπτυξη και την προαγωγή της υποδομής των τηλεπικοινωνιών. Το γεγονός αυτό θα μπορούσε να σηματοδοτήσει νέες δυναμικές και καινοτομίες στον τομέα των υπηρεσιών και της βιομηχανίας και, ως εκ τούτου, να αυξήσει τις θέσεις εργασίας.

Τόσο οι δομικές θεωρήσεις όσο και αυτές των μακρών κυμάτων εμφανίζουν επιμέρους αδυναμίες, καθώς οι μεν πρώτες φαίνεται να παραγνωρίζουν τη δυνατότητα του καπιταλιστικού συστήματος να δημιουργεί νέα περιθώρια και νέες δυνατότητες κέρδους, ενώ οι δε δεύτερες βασίζονται σε συζητήσιμα δεδομένα και παράλληλα εμφανίζουν μια τάση απόδοσης υπερβολικής έμφασης στον τεχνολογικό παράγοντα. Ενδεχομένως, παρά τις αδυναμίες τους, οι θεωρήσεις αυτές προσφέρουν συνδυαστικά μια αρκετά δυναμική και περισσότερο πειστική προσέγγιση για την εξήγηση του κοινωνικού ζητήματος της ανεργίας. Σε αυτήν τη συνάφεια, η σημαντικότερη συνεισφορά τους έγκειται στο γεγονός ότι δεν αντιμετωπίζουν τη σφαίρα της οικονομίας ως μια αυτοπαραγόμενη επικράτεια προορισμός της οποίας είναι το ιδεολόγημα της μακροπρόθεσμης ισορροπίας, όταν η κάθε μεταβολή οφείλεται σε εξωτερικούς παράγοντες. Αντίθετα, οι παράγοντες αυτοί λαμβάνονται υπόψη, και από τα δύο ρεύματα, στο πλαίσιο ευρύτερων πολιτικών και κοινωνικών διαδικασιών εντός των οποίων, όπως το θέτει ο D.N. Ashton, η θεώρηση της κοινωνικής ανάπτυξης διαμεσολαβείται από τον τρόπο με τον οποίο πραγματοποιείται η ανακατανομή των πόρων ανάμεσα στο κεφάλαιο και την κοινωνία, γεγονός που με τη σειρά του εκβάλλει σε νέες θεσμικές ρυθμίσεις καθώς και σε νέες κοινωνικές συγκρούσεις (D.N. Ashton, 1986, σ. 49).

Η εξήγηση της ανεργίας ως εμμένοντος φαινομένου, καθώς και των επιπέδων της, είναι ζήτημα που συνδέεται στενά με τον τρόπο μέτρησής της. Το πώς μετράται η ανεργία και το πότε κάποιος λο-

γίζεται άνεργος έχουν ιδιαίτερη σημασία καθόσον από το αποτέλεσμα τους εξαρτάται η προώθηση σχετικών πολιτικών αλλά και η δημιουργία ιδεολογικών αντιλήψεων ανάλογα με το τι διακυβεύεται εκάστοτε. Για παράδειγμα, κατά την περίοδο 1979-1989 οι συντηρητικές βρετανικές κυβερνήσεις άλλαξαν τον τρόπο μέτρησης της ανεργίας στις επίσημες στατιστικές τριάντα φορές, εμφανίζοντας τη μειωμένη κάθε φορά, για προφανείς πολιτικούς λόγους (S. Edgell, 2006, σ. 104).

Η «χρήση» του ζητήματος με τέτοιον τρόπο αποκρύπτει το πραγματικό πρόβλημα, αναδεικνύει κυρίως την οικονομική πλευρά του, αποσιωπώντας και συσκοτίζοντας, πίσω από άψυχες στατιστικές κατηγορίες, όχι μονάχα το αν είναι κάποιος πραγματικά άνεργος ή όχι, αλλά επίσης ποιες είναι εκείνες οι μορφές εργασιακής και οικονομικής δραστηριότητας τις οποίες τα κοινωνικά υποκείμενα μετέρχονται για να κερδίσουν τα προς το ζην όταν βρίσκονται εκτός επίσημης και «μετρήσιμης» έμμοιθης απασχόλησης (A. Procoli, 2005, σ. 3). Με άλλα λόγια, απουσιάζει η ποιοτική προσέγγιση του ζητήματος, η οποία αναδεικνύει πτυχές του εργασιακού βίου των κοινωνικών υποκειμένων, πτυχές που ανιχνεύονται στην γκρίζα ζώνη ποικίλων μορφών εργασίας ως αποτέλεσμα τόσο των ευρύτερων οικονομικών συνθηκών, όσο και των εκάστοτε επίσημων πολιτικών και στρατηγικών προερχόμενων είτε από το κράτος είτε από το κεφάλαιο. Οι συγκεκριμένες πτυχές αφορούν την καθημερινότητα των κοινωνικών υποκειμένων και κυρίως τον τρόπο με τον οποίο αυτά επιχειρούν να αντιμετωπίσουν ακριβώς δυσλειτούργιες και «ατέλειες» της λειτουργίας της οικονομίας της αγοράς για τις οποίες δεν ευθύνονται. Υπό την οπτική αυτή, η ποιοτική έμφαση μεταθέτει την εστίαση από την καταγραφή των στατιστικών κατηγοριών της ανεργίας στη διερεύνηση των αντιλήψεων για την ίδια την εργασία μέσα από το πρίσμα εκείνων που βιώνουν την αποστέρησή της. Επί της ουσίας, πρόκειται για μια αντίστροφη λογική, η οποία δεν προϋποθέτει την εκ των προτέρων επιβεβαίωση ενός οικονομικού περιγράμματος εξήγησης της ανεργίας, αλλά την

ανάδειξη εκείνων των μηχανισμών που οδηγούν σε αυτήν μέσα από τη σκοπιά όσων τη βιώνουν, συμπεριλαμβάνοντας σαφώς και οικονομικούς λόγους. Η διαδικασία αυτή είναι εξόχως σημαντική καθόσον θέτει σε κριτική αμφισβήτηση και συζήτηση τις βεβαιότητες των οικονομικών μοντέλων όταν αυτά δεν λαμβάνουν υπόψη τους ευρύτερους ιστορικούς και κοινωνιολογικούς παράγοντες που ερμηνεύουν συνολικά και όχι αμιγώς οικονομικά το φαινόμενο.

Επιπλέον, ένα άλλο ζήτημα προκύπτει αναφορικά με την ταξινόμηση της περιόδου της ανεργίας σε βραχυχρόνια και μακροχρόνια. Όπως το θέτει ο Α. Δεδουσόπουλος, τα χρονικά όρια που έχουν ιστορικά χρησιμοποιηθεί από τους οικονομολόγους και τους στατιστικολόγους είναι συμβατικά και δεν προέρχονται από κάποια θεωρητική θεμελίωση ή εμπειρική έρευνα. Ακόμη, εάν υποτεθεί ότι ο χρόνος της ανεργίας τριβής έχει τριπλασιασθεί από τη δεκαετία του 1980 και μετά, τότε ένα σημαντικό μέγεθος της ανεργίας παραμένει δίχως ταξινόμηση. Τέλος, παραμένει σημαντικό ζήτημα το πραγματικό γεγονός της μεγάλης μακροχρόνιας ανεργίας, δηλαδή πάνω από 24 μήνες, καθόσον στις δειγματοληπτικές και τις απογραφικές μελέτες προσδιορίζεται μια συγκεκριμένη περίοδος ανεργίας και δεν αναφέρεται όλο το διάστημά της (Α. Δεδουσόπουλος, 2004, σ. 79-80).

Παρά όλα αυτά, όσο απλοϊκό και αν μοιάζει ως συμπέρασμα, οι αριθμοί που απεικονίζουν τα εκάστοτε επίπεδα ανεργίας αποκαλύπτουν ότι οι καπιταλιστικές οικονομίες, με εξαίρεση ίσως αυτές των σκανδιναβικών χωρών, σπάνια μπορούν να διατηρήσουν την ασφάλεια της πλήρους απασχόλησης για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Το συμπέρασμα αυτό επιβεβαιώνει το γεγονός ότι ιδιαίτερα από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 και μετά τα επίπεδα ανεργίας διαρκώς αυξάνονται στις περισσότερες αναπτυγμένες περιοχές του δυτικού κόσμου, ενώ παράλληλα αυξάνεται και το ποσοστό όσων εξωθούνται στην αναγκαστική επιλογή της ημιαπασχόλησης (M.D. Yates, 2003, σ. 77-78). Σε αυτό το πλαίσιο χρειάζεται να τονιστεί ότι, σύμφωνα με τη γενική εικόνα για την κατανομή της ανεργίας στις αναπτυγμένες χώ-

ρες της Δύσης, αφενός, οι γυναίκες και οι νέοι πλήττονται περισσότερο, και, αφετέρου, η εθνοτική καταγωγή εξαιτίας πολιτικών και τακτικών διάκρισης παίζει σημαντικό ρόλο στον αποκλεισμό από τον κόσμο της εργασίας, ιδιαίτερα στις ΗΠΑ (ό.π., σ. 80-81).

Εντός αυτού του πλαισίου, σε γενικές και μόνο γραμμές, τα τελευταία χρόνια οι περισσότερες κυβερνήσεις χρησιμοποιούν τον ορισμό του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας για να μετρήσουν τα επίπεδα ανεργίας. Έτσι, σύμφωνα με τον ορισμό αυτό, άνεργοι είναι όσοι: α) βρίσκονται εκτός εργασίας, β) αναζητούν με ενεργό τρόπο εργασία, γ) είναι διαθέσιμοι για εργασία. Ο συγκεκριμένος ορισμός, σύμφωνα με τον S. Edgell, είναι περισσότερο ευρύς και λιγότερο αυστηρός από αυτόν της Μ. Βρετανίας, σύμφωνα με τον οποίο λογίζεται η ανεργία επί τη βάση όσων είναι: α) εκτός εργασίας, β) εγγεγραμμένοι ως άνεργοι, γ) λαμβάνουν κρατικά επιδόματα κατά της ανεργίας (S. Edgell, 2006, σ. 104). Καθίσταται σαφές ότι ο ορισμός του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας δίνει μεγαλύτερα ποσοστά ανεργίας.

Από τη στιγμή που θα ολοκληρωθεί η έρευνα για την ανεργία το ποσοστό της καθορίζεται διαιρώντας το με αυτό εκείνων που ήδη εργάζονται, ενώ συνυπολογίζεται ένα ποσοστό λαθών και αποκλίσεων. Ωστόσο, η μετέπειτα ερμηνεία των αριθμών, όπως και αν μετράται η ανεργία, είναι εξόχως σημαντική για διάφορους λόγους. Πρώτον, καθώς συνήθως συγκρίνονται ετήσια ποσοστά, τα οποία προκύπτουν ως μέσοι μηνιαίοι ή τετραμηνιαίοι όροι, είναι πολύ πιθανό να μην αποτυπώνεται πλήρως το πραγματικό μέγεθος της ανεργίας, διότι δεν μετράται η κινητικότητα των εργαζομένων από μήνα σε μήνα. Δεύτερον, οι επίσημες στατιστικές αποκρύπτουν τον τρόπο λειτουργίας της αγοράς εργασίας, καθώς σημαντικές κατηγορίες εργαζομένων, όπως όσοι αναγκάζονται να επιλέξουν την ημιαπασχόληση και όσοι αποθαρρύνονται να συνεχίσουν την αναζήτηση εργασίας, υπολογίζονται στους εργαζομένους και όχι στους ανέργους. Θα ήταν προτιμότερο στην πρώτη κατηγορία να περιλαμβάνονται οι άνεργοι ημιαπασχολούμενοι.